

Nederlands
Jeugdinstituut

Interventie

PRIMA

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 13 februari 2020

Oordeel: Effectief volgens eerste aanwijzingen voor effectiviteit

De referentie naar dit document is: Bassa (februari 2020).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'PRIMA'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving.....	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel	6
1.3 Aanpak	7
2. Uitvoering.....	11
2.1 Materialen	12
2.2 Locatie en type organisatie	12
2.3 Opleiding en competenties van de uitvoerders	12
2.4 Kwaliteitsbewaking	12
2.5 Randvoorwaarden	13
2.6 Implementatie	13
2.7 Kosten	14
3. Onderbouwing	155
3.1 Probleem.....	155
3.2 Oorzaken	165
3.3 Aan te pakken factoren	176
3.4 Verantwoording.....	177
4. Onderzoek	19
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	19
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	19
5. Samenvatting Werkzame elementen	22
6. Aangehaalde literatuur	23

Samenvatting

De PRIMA-aanpak is een erkende schoolbrede aanpak om pesten op basisscholen te voorkomen en verminderen en bestaat uit vier kernonderdelen: lessenserie voor groep 1 t/m 8, de pestmeter voor leerlingen, een e-learning voor schoolpersoneel en PRIMA-begeleiding. Aanvullende materialen zijn handelingsadviezen voor pestsituaties voor leerkrachten. De PRIMA-aanpak is gebaseerd op het effectieve Bullying Prevention Program van Olweus (1993) en (recentere) wetenschappelijke inzichten hoe pesten effectief aan te pakken (van Verseveld & Fekkes, 2016). De PRIMA-aanpak pakt pesten op school op meerdere niveaus aan (school, groep en individueel niveau). De PRIMA-aanpak heeft verschillende gunstige effecten op pestsituaties (Orobio et al., 2018; van Verseveld, Fekkes, Fukkink & van Oostdam, 2019). Leerkrachten beoordeelden vooral de lessenserie goed, namelijk als goed toepasbaar en inhoudelijk sterk. Deze werd ook het meest ingezet. De pestmeter was beknopt en goed toepasbaar en de handelingsadviezen bruikbaar en nuttig. Verbeterpunten liggen vooral bij de e-learning en training (van Verseveld, 2019).

Doelgroep

Einddoelgroep: Leerlingen in groep 1 t/m 8 van het reguliere basisonderwijs in Nederland.

Intermediaire doelgroepen:

- Leerkrachten in het reguliere basisonderwijs in Nederland
- Schooldirectie
- Overige personeelsleden van de school
- Ouders

Doel

Einddoel is zorgen voor een pro-sociaal en veilig schoolklimaat.

Subdoelen:

Pestgedrag...

- voorkomen door sociaal gedrag te stimuleren, ouders te betrekken en het groeps- en schoolklimaat te versterken;
- beter signaleren door pestgedrag actief te onderzoeken en te monitoren;
- stoppen door onmiddellijk in te grijpen wanneer het wordt gesignaleerd of wanneer leerling pestgedrag meldt.

Aanpak

Activiteiten vinden plaats op drie niveaus, minimaal twee jaar lang:

- Schoolniveau, o.a. PRIMA-begeleiding, aanstellen van PRIMA-coördinator, invoeringsplan en gedragscode opstellen, e-learning volgen
- Groepsniveau, o.a. afnemen van pestmeter leerlingen, opstellen van groepsafspraken over pesten en volgen van lessenserie
- Individueel niveau: maatregelen nemen om pesten te stoppen, o.a. door werkwijze (handelingsadviezen) bij pestincidenten

Materiaal

Bij de PRIMA-aanpak horen verschillende materialen:

- Lessenserie voor leerlingen (lesboekjes voor leerlingen, bijbehorend filmmateriaal en handleidingen voor leerkrachten):
- E-learning voor leerkrachten en overig schoolpersoneel
- Pestmeter voor leerlingen (digitaal)
- Handelingsadviezen

De PRIMA-materialen zijn te bestellen via de website www.veiligheid.nl/prima/home.

Onderbouwing

Pesten is een universeel en complex probleem, dat vooral voorkomt op scholen bij kinderen van 8-12 jaar. Gepest worden kan leiden tot negatieve (gezondheids)gevolgen, waaronder slechte schoolprestaties, eenzaamheid, depressiviteit, hoofdpijn en slaapproblemen. Ook pesters hebben een hogere kans op depressies en blijven vaak ongepast gedrag vertonen. Het belang van het voorkomen en terugdringen van pesten is dus evident. De PRIMA-aanpak is gebaseerd op het effectieve Bullying Prevention Program van Olweus (1993) en (recentere) wetenschappelijke inzichten hoe pesten effectief aan te pakken (van Verseveld & Fekkes, 2016). De PRIMA-aanpak pakt pesten op school op meerdere niveaus aan (school, groep en individueel niveau). Onderzoek laat zien dat zo'n schoolbrede aanpak het meest effectief is. De aan te pakken factoren (bij verschillende doelgroepen) zijn bewustzijn en kennis, pro-sociale vaardigheden, de norm t.a.v. het omgaan met elkaar op school, screening en eigen-effectiviteit. Deze factoren worden aangepakt m.b.v. verschillende kernonderdelen: lessenserie, e-learning, pestmeter en de PRIMA-begeleider.

Onderzoek

Procesevaluatie

Vooraf de lessenserie werd goed beoordeeld (goed toepasbaar en inhoudelijk sterk) en is ook het meest ingezet. De pestmeter was volgens leerkrachten beknopt en goed toepasbaar en de handelingsadviezen bruikbaar en nuttig (maar niet zo urgent). De e-learning moet beknopter en relevanter worden. De training was duidelijk en leuk, maar kan nog beter aansluiten op de PRIMA-aanpak.

Effectonderzoeken

Onderzoek uit 2019 liet gunstige effecten van de PRIMA-aanpak zien op het aantal genoemde slachtoffers, genoemde aanmoedigers en genoemde buitenstaanders. Onderzoek uit 2018 toonde gunstige effecten aan op het aantal kinderen dat als gepest werd bestempeld door andere kinderen, zelf gerapporteerd pesten en depressieve gevoelens.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De einddoelgroep zijn alle leerlingen in groep 1 t/m 8 van het reguliere basisonderwijs in Nederland.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroepen zijn:

- Leerkrachten in het reguliere basisonderwijs in Nederland.
- Schooldirectie
- Overige personeelsleden van de school
- Ouders

Selectie van doelgroepen

De PRIMA-aanpak is ontwikkeld voor het reguliere basisonderwijs.

De doelgroepen (einddoelgroep leerlingen en intermediaire doelgroepen) worden niet op voorhand (a.d.h.v. criteria) geselecteerd. De school kan zelf beslissen om met de PRIMA-aanpak aan de slag te gaan.

Er zijn geen contra-indicaties voor het gebruik van de PRIMA-aanpak.

Betrokkenheid doelgroep

Bij de ontwikkeling van de oorspronkelijke PRIMA-aanpak waren leerkrachten, intern begeleiders en GGD medewerkers betrokken. Uit onderzoek kwam naar voren dat het gehele PRIMA-traject te zwaar en tijdsintensief was voor scholen (Kreutzer, 2013). De PRIMA-aanpak is toen doorontwikkeld om de praktische toepasbaarheid te vergroten na focusgroepgesprekken met leerkrachten en feedback van een school-directeur.

In schooljaar 2015-2016 is het eventueel uitbreiden en verbeteren van de PRIMA-aanpak door de Hogeschool van Amsterdam onderzocht. Scholen (leerkrachten, directeuren, gedragspecialisten en school-coördinatoren) en professionals zijn geïnterviewd die toen met (onderdelen van) de PRIMA-aanpak werkten. Aan leerkrachten werd ook gevraagd wat leerlingen ervan vonden. Op basis van de input van scholen en nieuwe wetenschappelijke inzichten is een adviesrapport uitgebracht over de doorontwikkeling van de PRIMA-aanpak (van Verseveld & Fekkes, 2016). Veel aanbevelingen uit dit adviesrapport zijn doorgevoerd (zie Bijlage I). O.b.v. de mening van leerlingen, de einddoelgroep, zijn de avatars bij de pestmeter doorontwikkeld.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het einddoel van de PRIMA-aanpak is zorgen voor een pro-sociaal en veilig schoolklimaat, waar geen ruimte is voor pestgedrag. Dat houdt in dat leerlingen zorgzaam met elkaar omgaan en dat de school een positieve plek is voor iedereen.

Subdoelen

1. Pestgedrag voorkomen door sociaal gedrag te stimuleren, ouders te betrekken en het groeps- en schoolklimaat te versterken
 - o Vergroten van bewustzijn en kennis van pestgedrag en tegengaan van pestgedrag bij leerlingen, schooldirectie, leerkrachten en ouders

- Leerlingen zijn zich ervan bewust dat pestgedrag voor kan komen op school, het ernstige gevolgen kan hebben en ze er wat tegen kunnen doen. Ook weten ze o.a. welke rollen er voorkomen in peestsituaties en welke weerbaarheidsstrategieën er zijn.
- Schooldirectie, leerkrachten en overig schoolpersoneel zijn zich ervan bewust dat pestgedrag voor kan komen op school, het ernstige gevolgen kan hebben en ingrijpen helpt. Ook weten ze o.a. wat rollen zijn die voorkomen in peestsituaties, welke weerbaarheidsstrategieën er zijn en hoe ze zelf het beste kunnen handelen in peestsituaties.
- Ouders zijn zich ervan bewust dat pestgedrag voor kan komen op school en hun kinderen hier in aanraking mee kunnen komen. Ook weten ze dat de PRIMA-aanpak een anti-pest-aanpak is, hoe het werkt en hoe ze pestgedrag thuis bespreekbaar maken.
- Verbeteren van de pro-sociale vaardigheden t.a.v. pestgedrag bij leerlingen en leerkrachten
 - Leerlingen zijn in staat om en vertonen pro-sociaal gedrag* naar elkaar
 - Leerkrachten zien zichzelf als voorbeeld voor hun leerlingen en vertonen pro-sociaal gedrag*
- * O.a. rekening houden en vriendelijk omgaan met elkaar en elkaar helpen.
- De algemeen geldende norm op school is dat er niet wordt gepest
 - Leerlingen weten wat de schoolregels zijn t.a.v. omgaan met elkaar en melden het bij de leerkracht of spreken medeleerlingen aan als deze regels niet nageleefd worden.
 - Leerkrachten weten wat de schoolregels zijn t.a.v. omgaan met elkaar en zorgen dat de regels nageleefd worden.
 - School heeft een eenduidig, helder beleid t.a.v. omgaan met elkaar op school.
- 2. Pestgedrag beter signaleren door pestgedrag actief te onderzoeken en te monitoren
 - Invoeren/verbeteren van de screening op pestgedrag op scholen onder leerkrachten
 - Leerkrachten monitoren en onderzoeken pestgedrag actief door gebruik te maken van effectieve screeningsmethoden
- 3. Pestgedrag stoppen door onmiddellijk in te grijpen wanneer het wordt gesignaleerd of wanneer leerling pestgedrag meldt
 - Verhogen van de eigen-effectiviteit van leerkrachten om pesten te stoppen:
 - Leerkrachten weten hoe te handelen in een peestsituatie, hebben vertrouwen in en zijn/voelen zich in staat om te handelen

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Kern van de PRIMA-aanpak is het stapsgewijs opzetten van een anti-pestbeleid en dit minimaal twee jaar uitvoeren op school. De PRIMA-aanpak bestaat uit vier kernonderdelen: e-learning (begin schooljaar: 3 uur per leerkracht, eenmalig), lessenserie (groep 1-8: 6 lessen nov-dec, herhalingsles na kerst- en meivakantie: 45-60 min. per les), pestmeter (groep 5-8: voor herfst- en voorjaarsvakantie: 20 min. per leerling) en PRIMA-begeleiding (intake: voor invoeringsjaar, training: na e-learning, evaluatie: einde invoeringsjaar, vervolgbegeleiding: op aanvraag). Ook zijn er aanvullende onderdelen en acties. De school implementeert de gehele PRIMA-aanpak in alle klassen en op lange termijn. De school borgt het in beleid. Dan ontstaat een doorlopende leerlijn.

Overzicht per jaar (zie ook Bijlage II):

- Voorafgaand aan eerste invoeringsjaar:
Schoolniveau:
 - o Intake met PRIMA-begeleider;
 - o Prima-coördinator aanstellen;
 - o Invoeringsplan maken;
 - o Gedragscode pesten opstellen.
- Eerste invoeringsjaar:
Schoolniveau:
 - o Surveillanceplan opstellen;
 - o Leerkrachten volgen e-learning;
 - o Training door PRIMA-begeleider;
 - o Implementatie PRIMA-aanpak bespreken in coördinatoren- en teamoverleg;
 - o Evaluatie met PRIMA-begeleider of uitgevoerd door PRIMA-coördinator.
 Groepsniveau:
 - o Naar ouders communiceren;
 - o Groepsafspraken over pesten maken;
 - o Lessenserie en pestmeter (groep 5 t/m 8) implementeren.
 Individueel niveau:
 - o Gesprekken met ouders en leerlingen voeren na pestincident (evt. m.b.v. handelings-adviezen);
- Tweede invoeringsjaar:
Schoolniveau:
 - o E-learning (nieuwe leerkrachten);
 - o Continuering lessenserie en pestmeter.

Inhoud van de interventie

Werving

Via communicatiekanalen van Gezonde School (GS) en GS-adviseurs wordt bekendheid aan PRIMA-aanpak gegeven bij scholen. Verder worden doorlopend 'earned' media (bijv. media-aandacht door artikelen van samenwerkende partijen HvA en TNO) en 'owned' media (website, sociale media kanalen en nieuwsbrieven van VeiligheidNL) ingezet. Aanvullend wordt er aandacht besteed aan de PRIMA-aanpak via online onderwijskanalen (bijv. Basisonderwijs.online) en wordt er geadverteerd via GDN en Facebook. Ook is er een promofilm beschikbaar.

Inhoud PRIMA-aanpak

Voorafgaand aan eerste jaar

Schoolniveau:

- Kernonderdeel: Intake met PRIMA-begeleider
Deze PRIMA-begeleiders zijn gecertificeerd. Ze zijn getraind door VeiligheidNL. Als er naast de drie standaardmomenten behoefte is aan verdere ondersteuning, kunnen scholen contact opnemen met PRIMA voor advies en/of een training op maat.
- Actie: PRIMA-coördinator aanstellen
Een PRIMA-coördinator moet ervoor zorgen dat er binnen de school één helder anti-pestbeleid wordt gehanteerd.
- Actie: Invoeringsplan maken*
Directie en PRIMA-coördinator gebruiken een voorbeeld invoeringsplan om eigen invoeringsplan concreet te maken.
- Actie: Gedragscode over het omgaan met pesten op school opstellen*
PRIMA-coördinator en de directie stellen, mogelijk samen met het team, een gedragscode op, bestaande uit afspraken die beschrijven wat de school onder pesten verstaat en wat er van iedereen wordt verwacht.

Eerste invoeringsjaar

Schoolniveau:

- Actie: Surveillanceplan opstellen
Surveillanceplan bestaat uit een goed ingerichte, veilige omgeving (het schoolplein) en duidelijke afspraken over het toezicht op het schoolplein tijdens pauzes en vlak voor en vlak na schooltijd.
- Kernonderdeel: leerkrachten volgen e-learning
De e-learning reikt leerkrachten en andere personeelsleden handvatten aan om een goed en actief rolmodel te zijn voor leerlingen. Daarnaast richt de e-learning zich op het versterken van het bewustzijn van leerkrachten over de gevolgen van pesten en het vergroten van kennis rondom pestgedrag. Ook biedt de e-learning cursisten de juiste vaardigheden om vermoedens van pesten te kunnen onderzoeken, pesten goed te kunnen signaleren en direct in te kunnen grijpen.
Ofwel, de e-learning:
 - o is een deskundigheidsbevordering om pesten aan te pakken;
 - o zorgt ervoor dat de PRIMA-werkwijze bekend is bij leerkrachten;
 - o geeft de cursist concrete handelingsadviezen bij de aanpak van pesten.Voor meer informatie over de e-learning, zie Bijlage III.
- Kernonderdeel: training na volgen e-learning met PRIMA-begeleider
- Actie: Implementatie van de PRIMA-aanpak bespreken in coördinatoroverleg en teamoverleg*
 - o Coördinatoroverleg: PRIMA-coördinator en directie komen maandelijks bijeen om de invoering en voortgang van de PRIMA-aanpak te bespreken.
 - o Teamoverleg: PRIMA-invoering komt minimaal één keer per maand ter sprake tijdens een teamoverleg om de continuïteit te waarborgen.
- Actie: Evaluatie met PRIMA-begeleider of uitgevoerd door PRIMA-coördinator.

Groepsniveau:

- Actie: Naar ouders communiceren*
Aan het begin van het schooljaar kan er bijv. een presentatie worden gehouden tijdens een ouderbijeenkomst, georganiseerd voor de hele school of per groep.
- Actie: Groepsafspraken over pesten maken
Groepsafspraken worden in iedere groep vastgesteld door leerkrachten en leerlingen en gaan over de manier waarop leerlingen in de groep met elkaar omgaan.
- Kernonderdelen: lessenserie (groep 1 t/m 8) en pestmeter (groep 5 t/m 8) implementeren.
De lessenserie bevat uitgewerkte lessen die gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten omtrent pesten. Binnen de lessenserie zijn drie pijlers:
 - o Het groepsproces
 - o Weerbaarheidsstrategieën
 - o Pro-sociale vaardigheden

De lessen zijn interactief opgezet, met afwisselende werkvormen - waaronder het bekijken van filmpjes, fysieke oefeningen, rollenspellen en puzzels. Voor groep 1, 2 en 3 bestaat het lesmateriaal uit kopieerbare lesbladen die onderdeel zijn van de handleiding voor leerkrachten. Leerlingen vanaf groep 4 werken met een leerlingenboekje voor het maken van klassikale of individuele oefeningen. De leerkracht ontvangt een handleiding waarin alle lessen uitgeschreven zijn, zodat de leerkracht weinig tijd kwijt is met het voorbereiden van de lessen. Voor iedere groep is er een lessenserie ontwikkeld. In iedere bouw komen verschillende onderwerpen aan bod, aangepast aan de doelgroep. Doordat dezelfde onderliggende pijlers steeds terugkomen en de vaardigheden elke jaar weer geoefend worden, wordt er een doorlopende leerlijn gecreëerd. De leerlingen maken zich deze normen en waarden steeds beter eigen.
Ofwel, de lessenserie:

- o maakt leerlingen bewust van hun eigen rol in de groep en hun verantwoordelijkheid voor de sfeer in de groep;
- o verschuift of versterkt de groepsnorm van 'afwachten en niets doen' in de richting van 'ingrijpen bij pesten';
- o leert leerlingen verschillende weerbaarheidsstrategieën aan en oefent deze met ze;
- o leert leerlingen pro-sociaal gedrag naar elkaar te uiten en dit gedrag te waarderen en stimuleren.

De pestmeter is een digitale vragenlijst (in de vorm van een interactieve WhatsApp chat) voor leerlingen uit groep 5 t/m 8 over pesten op school. De leerkracht kan een klas aanmaken en namen van de leerlingen toevoegen. De pestmeter biedt de leerkracht inzicht in de (pest)situatie in de groep en geeft op basis daarvan een aantal handelingsadviezen. Uitkomsten laten zien wie pester(s) en gepeste(n) zijn, hoe er gepest wordt en op welke plekken. Ook komt een leerkracht te weten welke leerlingen pro-sociale vaardigheden hebben, wie geliefd zijn in de groep en hoe leerlingen het groepsklimaat ervaren. De pestmeter geeft vervolgens individuele, concrete handelingsadviezen voor leerlingen die gepest worden, leerlingen die risico lopen gepest te worden en voor leerlingen die zelf pesten. Daarnaast geeft de pestmeter handelingsadviezen op groepsniveau en op schoolniveau, bijvoorbeeld wanneer er een negatieve groepsdynamiek bestaat of wanneer een bepaalde vorm van pestgedrag binnen de school veelvuldig terugkomt. Ofwel, de pestmeter:

- o stelt de beginsituatie (0-meting) t.a.v. pesten op school en in de groep vast;
- o maakt leerkrachten bewust van de aard en omvang van de pestsituatie op school en in de groep;
- o verschaft inzicht in de situatie voor de leerkracht en begeleidt de leerkracht in de juiste aanpak;
- o evalueert de PRIMA-aanpak d.m.v. een tweede meetmoment. Door resultaten van beide meetmomenten naast elkaar te leggen is te zien of het pestgedrag en het aantal zorgleerlingen i.r.t. pesten gedaald is.

Voor meer informatie over de lessenserie en de pestmeter zie Bijlage III.

Individueel niveau:

- Aanvullend onderdeel: Gesprekken met ouders en leerlingen voeren als er gepest wordt (evt. gebruik makend van handelingsadviezen)

De handelingsadviezen zijn stappenplannen voor leerkrachten om met bepaalde pestsituaties om te gaan. Ze geven maatregelen weer en aandachtspunten of methodieken bij elke maatregel. Het doel van de handelingsadviezen is:

- o leerkrachten ondersteunen bij lastige pestsituaties;
- o leerkrachten activeren om bij vermoedens van pestgedrag op onderzoek uit te gaan;
- o leerkrachten handvatten bieden om (het voorkomen van) pesten bespreekbaar te maken in de groep.

Er zijn zes handelingsadviezen voor de volgende situaties: agressieve pester, discriminerend pestgedrag, eenzame of buitengesloten leerling, relationele agressie, snel geprovoceerde leerling, digitaal pesten. Daarnaast zijn er nog twaalf ondersteunende adviezen.

Tweede invoeringsjaar

Schoolniveau:

- Kernonderdeel: e-learning (voor nieuwe leerkrachten)

- Kernonderdeel: continuering lessenserie en pestmeter

*Voor deze acties zijn (voorbeeld)documenten te vinden in het digitale PRIMA-portaal of in de handleiding.

Minimale uitvoering

Scholen worden gestimuleerd om de gehele PRIMA-aanpak te volgen. Dan worden alle gestelde doelen gehaald. Scholen kunnen er ook voor kiezen bepaalde activiteiten te ondernemen bijvoorbeeld ter aanvulling op bestaande anti-pestactiviteiten, met het gevolg dat slechts bepaalde doelen behaald worden. Als de school minimaal drie kernonderdelen uitvoert (lessenserie, e-learning en de pestmeter), kan gesproken worden van een PRIMA-aanpak. Met het vierde kernonderdeel 'PRIMA-begeleiding' wordt het succes versterkt, maar scholen kunnen ook zelf intern een pestcoördinator aanstellen. Het gebruik van de gele PRIMA-aanpak wordt aanbevolen voor het behalen van het gewenste effect.

2. Uitvoering

2.1 Materialen

Bij de PRIMA-aanpak horen verschillende materialen:

- Lessenserie voor leerlingen (lesboekjes voor leerlingen en handleidingen voor leerkrachten):
- E-learning voor leerkrachten en overig schoolpersoneel
- Pestmeter voor leerlingen (digitaal)

Ook is er aanvullend materiaal, namelijk de handelingsadviezen. Deze zijn te vinden in het PRIMA-portaal (waar scholen toegang tot krijgen als ze de lessenserie bestellen), zoals ook de video's behorend bij de lessenserie en aanvullende documenten (zoals voorbeeldpresentatie voor een ouderavond).

De PRIMA-materialen zijn te bestellen via de website www.veiligheid.nl/prima/home.

2.2 Locatie en type organisatie

De PRIMA-aanpak wordt uitgevoerd op reguliere basisscholen. De PRIMA-aanpak wordt soms ook gebruikt door scholen in het speciaal onderwijs.

Momenteel (november 2019) wordt de PRIMA-aanpak uitgevoerd op 51 basisscholen in Nederland. Hiermee worden 12.240 leerlingen bereikt (in groep 1 t/m 8, uitgaande van ca. 30 leerlingen per klas) en 12.240 ouders (uitgaande van 1 ouder per leerling). Per school worden er ongeveer 14 leerkrachten bereikt, wat uitkomt op 714 bereikte leerkrachten.

2.3 Opleiding en competenties van de uitvoerders

De belangrijkste uitvoerders zijn leerkrachten van basisscholen. Deze leerkrachten moeten in ieder geval de e-learning van de PRIMA-aanpak volgen.

PRIMA-begeleiders moeten expertise hebben in het thema 'pesten op school'. Ervaring met het adviseren/trainen van scholen op verschillende sociale veiligheid thema's is vereist.

2.4 Kwaliteitsbewaking

De PRIMA-aanpak raadt hulp van een externe professionele begeleider aan. Deze PRIMA-begeleider is op minimaal drie momenten betrokken bij de uitvoering van de PRIMA-aanpak.

Deze persoon:

- Neemt een intakegesprek af met de school;
- Geeft na het doorlopen van de e-learning en het afnemen van de pestmeter een training op school van één dagdeel;
- Houdt een evaluatiegesprek.

Een PRIMA-begeleider kan ook verdere ondersteuning bieden en kan bijvoorbeeld ingehuurd worden voor het geven van een PRIMA-workshop tijdens een teamoverleg of helpen bij het maken van een analyse van de uitslagen van de ingevulde pestmeters. De PRIMA-begeleiders komen eens per jaar samen om te evalueren en bellen scholen standaard na een bepaalde periode na.

Voor de kwaliteitsbewaking op school zelf is het aanstellen van een PRIMA-coördinator belangrijk. Deze kan ervoor zorgen dat er binnen de school één helder beleid wordt gehanteerd, coördineert de PRIMA-aanpak en houdt toezicht op de uitvoer en continuering van de verschillende onderdelen.

2.5 Randvoorwaarden

De organisatorische en contextuele randvoorwaarden voor een goede uitvoering van de PRIMA-aanpak bestaan uit:

- Er is budget op school voor het aanschaffen van de PRIMA-aanpak (en eventuele begeleiding)
- Draagvlak voor de adoptie van de PRIMA-aanpak bij management/directie van een school;
- Draagvlak voor het uitvoeren van de PRIMA-aanpak bij leerkrachten van basisscholen;
- Leerkrachten hebben genoeg tijd om de PRIMA-aanpak in de klas te gebruiken;
- Er zijn digitale apparaten op school, waarop leerlingen de pestmeter in kunnen vullen.

2.6 Implementatie

Voor de implementatie van de PRIMA-aanpak bestaan er verschillende activiteiten/handvatten in verschillende fases.

Voor disseminatiefase:

- Aangezien de PRIMA-aanpak een erkende interventie is binnen de Gezonde School (GS) aanpak, gebruiken we de GS-communicatiekanalen om de PRIMA-aanpak bekend te maken bij scholen.
- Via de GS-adviseurs wordt de PRIMA-aanpak bij scholen onder de aandacht gebracht (t.b.v. pijler educatie).
- Voorlichtingsactiviteiten lopen via 'owned media' (website, sociale media kanalen en nieuwsbrieven van VeiligheidNL) en 'earned' media (bijv. artikelen via HvA en TNO).
- Er wordt regelmatig aandacht aan de PRIMA-aanpak besteed via online onderwijskanalen, zoals Basisonderwijs.online, en online reclame (GDN, Facebook).
- Er is een promofilm beschikbaar.
- De Prima-begeleiders brengen de PRIMA-aanpak onder de aandacht bij scholen waar ze zelf komen.
- VeiligheidNL is beschikbaar voor vragen

Voor adoptiefase:

- Ondersteuning van de PRIMA-begeleider en/of PRIMA-coördinator (bijv. door kennismakings-workshop)
- VeiligheidNL is beschikbaar voor vragen

Voor gebruiksfase:

- Eventuele ondersteuning van externe PRIMA-begeleider (door training) en/of interne PRIMA-coördinator
- VeiligheidNL is beschikbaar voor vragen

Voor behoudsfase/verankering (na eerste invoeringsjaar):

- De PRIMA-begeleiders bellen scholen standaard na een bepaalde periode na
- VeiligheidNL is beschikbaar voor vragen

2.7 Kosten

Materiële kosten

De materiële kosten van de volledige PRIMA-aanpak bestaan uit kosten voor de lessenserie, de digitale onderdelen (e-learning en pestmeter) en de PRIMA-begeleider. Zie Tabel 1.

Tabel 1
Materiële kosten

Materiaal	Kosten (excl. verzendkosten)
Lesmateriaal	
PRIMA-lesmateriaal groep 1/2/3 (handleiding incl. lesbladen per groep)	€6,75
PRIMA-lesmateriaal groep 4/5 (10 leerlingenboekjes, incl. handleiding per groep)	€36,30
PRIMA-lesmateriaal groep 6/7/8 (10 leerlingenboekjes, incl. handleiding per groep)	€54,45
Digitale onderdelen	
E-learning & pestmeter (incl. 1-jarige licentie en toegang tot PRIMA-portaal met o.a. videomateriaal behorend tot de lessen)	€550,-
Ondersteuning	
PRIMA-begeleider	€550,-

In totaal komt dit uit op €1850,- per schooljaar (uitgaande van 8 groepen met 30 leerlingen).

Personele kosten

Het is moeilijk in te schatten hoeveel uur de school kwijt is met het invoeren van de PRIMA-aanpak. Personele kosten hangen af van de grootte van de school, het aantal betrokken medewerkers en de uitgevoerde activiteiten. Een indicatie van de urenbesteding van de kernonderdelen in een schooljaar is als volgt:

- E-learning: 3 uur per leerkracht
- Training Prima-begeleider: dagdeel per leerkracht
- Les uit lessenserie: 45 à 60 minuten (excl. voorbereiding): 8 lessen per klas per schooljaar
- Invullen pestmeter (groep 5 t/m 8): 20 minuten (afhankelijk van leeftijden en vaardigheden leerlingen)

3. Onderbouwing

3.1 Probleem

Aard

"Pesten is een stelselmatige agressie waarbij één of meer personen in een machtspositie proberen een persoon fysiek, verbaal of psychologisch schade toe te brengen" (Orobio de Castro et al., 2018). Verschillende vormen zijn (Olweus, 1994; Kiriakidis & Kavoura, 2010):

- Direct pesten (openlijke aanvallen op het slachtoffer):
 - o Fysiek: lichamelijk contact (bijv. slaan, schoppen, knijpen)
 - o Verbaal: met woorden (bijv. uitschelden, belachelijk maken, gemene opmerkingen)
 - o Materieel: bezittingen spelen een rol (bijv. spullen afpakken)
- Indirect pesten (sociale isolatie):
 - o Relationeel/sociaal, psychisch: gepeste hoort ergens niet bij (bijv. roddelen, buitensluiten, leugens vertellen)
- Cyberpesten: via computer of telefoon (bijv. verspreiden van vervelende berichten, foto's en/of persoonlijke informatie)

Ernst & spreiding

Pesten gebeurt veel op scholen, zowel in Nederland als heel Europa (Craig et al., 2009), met een piek onder kinderen van 8-12 jaar (Analitis et al., 2009; Nansel et al. 2001; Olweus, 1994). Op Nederlandse basisscholen is 10% van de kinderen slachtoffer (Nelen, de Wit, Golbach, van Druten, Deen & Scholte, 2018). Uit de nulmeting van de pestmeter (2017-2018) blijkt zelfs dat 16% van de kinderen 2-3 keer per maand of vaker gepest wordt. 2% geeft aan (ook) zelf te pesten (Nelen et al., 2018). Jongens zijn vaker slachtoffer (11%) dan meisjes (9%) en vaker daders (3% versus 1%). 66% van de slachtoffers ondervindt een directe vorm van pesten, 31% een andere vorm en 11% wordt cybergepest. Van de daders pest 73% direct, 19% op een andere manier en 8% cyberpest (Nelen et al., 2018). Direct pesten komt meer voor bij jongens en indirect pesten komt even vaak voor bij jongens en meisjes (Card, Stucky, Sawalani & Little, 2008).

Er is geen verschil wat betreft het veilig voelen op school (waar pesten mee samenhangt) tussen scholen in grotere en kleinere plaatsen (Nelen et al., 2018).

Gevolgen

Pesten heeft negatieve (gezondheid)consequenties voor gepesten: slechte schoolprestaties, schoolverzuim, eenzaamheid, gebrek aan (zelf)vertrouwen en psychische klachten (bijv. depressiviteit) (Arseneault, 2017; Oecd, 2017; Salmivalli & Peets, 2009). Ook ervaren gepeste kinderen vaker hoofdpijn, buikpijn, bedplassen en slaapproblemen (Williams, Chambers, Logan & Robinson, 1996; Fekkes, Pijpers & Verloove-Vanhorick, 2004). Daarnaast hebben pesters kans op een slechtere ontwikkeling. Ze hebben vaak moeite om met overleg of begrip iets te bereiken, hogere kans op depressie en blijven vaak onaangepast gedrag vertonen, zoals delinquentie (Salom, James & Smith, 1998; Kaltiala-Heino, Rimpelä, Rantanen & Rimpelä, 2000; Kumpulainen & Rasanen, 2000). Klasgenoten voelen zich onveilig en zijn angstig om zelf slachtoffer te worden.

3.2 Oorzaken

Zowel kindfactoren als omgevingsfactoren spelen een rol bij pesten (van Rooijen, 2012).

Kindfactoren:

Typische ouders hebben een agressief reactiepatroon, i.c.m. fysieke kracht bij jongens. Pesten gaat ook vaak gepaard met impulsiviteit/het temperament van het kind, een sterke behoefte aan dominantie of om te winnen en een gebrek aan empathie (Olweus, 1994).

De meeste slachtoffers zijn angstiger, onzekerder, gevoeliger, stiller en minder sociaal vaardig dan leeftijdsgenoten en hebben een negatief zelfbeeld, weinig zelfvertrouwen, weinig vrienden en ervaren eenzaamheid (Olweus, 1994).

Omgevingsfactoren:

- Gezinssituatie:

Pesten kan een imitatie zijn van agressie thuis. Kinderen kunnen zo leren dat agressie en geweld manieren zijn om doelen te bereiken. Gebrekkige betrokkenheid van ouders, gebrekkig toezicht, afwijzing en verwaarlozing vergroten mogelijk de kans op pesten (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz., 2004; Griffin & Gross, 2004; Powell & Lad, 2010). Olweus (1993) vat het samen als:

- o Gebrekkige emotionele houding van opvoeders: gebrek aan warmte en belangstelling;
- o Mate waarin opvoeders agressief gedrag tolereren en toestaan: geen heldere grenzen;
- o 'Power assertive' opvoedmethoden: zoals fysiek straffen en emotionele uitbarstingen.

- School:

Een onveilige en onprettige sfeer op school speelt een belangrijke rol bij pesten (Kasen, Berenson, Cohen & Johnson, 2004). Factoren die kunnen meespelen zijn: slechte organisatie, laag moreel onder leerkrachten en groot verloop van personeel (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004).

Een verhoogd risico op pesten op school ontstaat bij gebrek aan: kennis en bewustzijn over pesten (bij alle betrokkenen), pro-sociale vaardigheden bij leerlingen (Hunt, 2015) en leerkrachten (bijv. leerkrachten zijn slecht rolmodel (Woolley & Grogan-Kaylor, 2006) of negeren pestgedrag (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004) en/of duidelijk standpunten t.a.v. pesten (bijv. geen gedragsregels (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004)). Ook verhoogt geringe signalering en toezicht (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004) de kans op pesten en houdt het niet vaardig oplossen van een peestsituatie door leerkrachten pesten in stand. Leerlingen maken dan minder snel melding van pestgedrag (van Verseveld & Fekkes, 2016).

- Leeftijdsgenoten:

Pesten is vaak een groepsproces, met verschillende rollen (Salmivalli, 1999). De pester veroorzaakt het probleem, bijgestaan door aanmoedigers en meelopers. Ook zijn er verdedigers en buitenstaanders. Het risico op pesten is groter bij weinig verdedigers en veel aanmoedigers en meelopers.

Beschermende factoren zijn: goed pedagogisch/veilig schoolklimaat (Cornell & Bradshaw, 2015), aandacht voor positieve groepsvorming (Goossens, Vermande & van der Meulen, 2012), positieve opvoedstijl van ouders (Lereya, Samara & Wolke, 2013) en vriendschappen (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004). Een veilig schoolklimaat wordt gekenmerkt door vriendelijkheid, harmonie, respect, met aandacht voor relatie, orde en verbondenheid (Low & Van Ryzin, 2014).

3.3 Aan te pakken factoren

De aan te pakken factoren zijn gebaseerd op risicofactoren (zie hoofdstuk 3.2):

Subdoel:

1:

- **Bewustzijn en kennis**

Bewustzijn en kennis van pesten en hoe het aan te pakken zijn stap één in het voorkomen/ terugdringen ervan. Op jonge leeftijd (3-6 jaar) hiermee beginnen helpt, omdat pestgedrag zich dan ontwikkelt (Repo, 2015). Leerkrachten en ouders betrekken is belangrijk (Vreeman & Carroll, 2007).

- **Pro-sociale vaardigheden**

Door het ontwikkelen van pro-sociale vaardigheden komen leerlingen eerder op voor het gepeste kind en verbetert het klassenklimaat (bijv. door vriendelijker/behulpzamer te zijn, etc.) (Hunt, 2015). Leerkrachten nodigen door hun eigen pro-sociale gedrag leerlingen uit om ook zo te reageren (van der Zanden, Denessen & Scholte, 2015).

- **Norm**

Een sfeer op school creëren waarin pesten en ander agressief gedrag niet getolereerd wordt, kan pesten verminderen (Lyznicki, McCaffree & Robinowitz, 2004).

2:

- **Screening**

Leerkrachten hebben vaak geen zicht op pestincidenten (Veenstra, Lindenberg, Huitsing, Sainio & Salmivalli, 2014). Screening kan helpen het pestgedrag te verminderen (Farrington & Ttofi, 2011).

3:

- **Eigen-effectiviteit**

Niet alle leerkrachten weten effectieve strategieën om pesten te stoppen. Volgens van Hattum (1997) grijpen leerkrachten alleen in wanneer ze denken daadwerkelijk invloed te kunnen uitoefenen op een peestsituatie en zelfvertrouwen hebben in hun handelen (Vernberg & Gamm, 2003).

3.4 Verantwoording

De huidige variant van de PRIMA-aanpak is een aangepaste versie van de oorspronkelijke variant van PRIMA. De oorspronkelijk variant was te zwaar en tijdsintensief (Kreutzer, 2013). Daarom was het nodig de uitvoerbaarheid te verbeteren om de uiteindelijke impact van de interventie te vergroten (voor een overzicht van de veranderingen in de PRIMA-aanpak, zie Bijlage I).

De basis van de PRIMA-aanpak is over de jaren echter hetzelfde gebleven, en is gebaseerd op het effectieve anti-pestprogramma van Olweus (1993) uit de jaren 80. Dit anti-pestprogramma is een multi-level en multi-componenten programma om pesten terug te dringen en te voorkomen. Doelen zijn het verhogen van bewustwording en kennis van pesten, het betrekken van leerkrachten en ouders bij de preventie van pesten, het ontwikkelen van heldere regels tegen pesten en ondersteuning en bescherming bieden aan slachtoffers. Het programma biedt componenten aan op school-, groeps- en individueel niveau. Deze verschillende niveaus komen ook terug in de PRIMA-aanpak en de doelen en componenten sluiten aan bij het anti-pestprogramma van Olweus, net zoals de aan te pakken factoren, zoals beschreven in paragraaf 3.3. De aan te pakken factoren zijn terug te vinden in Olweus' theorie over het tegengaan van pesten: *"Het is belangrijk om een schoolomgeving (en idealiter ook een thuisomgeving) te creëren die gekarakteriseerd wordt door warmte, positieve belangstelling en betrokkenheid van*

volwassenen enerzijds, en door stevige grenzen aan onacceptabel gedrag anderzijds. Ten derde moeten in het geval van overtreding van de grenzen en regels niet-vijandige en niet-fysieke sancties consequent worden toegepast. In deze laatste twee punten ligt impliciet ook een zekere mate van monitoring en surveillance van de activiteiten van de leerlingen binnen en buiten school besloten.”

De aan te pakken factoren van Olweus (1993) voor het voorkomen en terugdringen van pestgedrag zijn vandaag de dag nog steeds relevant. Om deze factoren op zo'n effectief mogelijke wijze aan te pakken, hebben van Verseveld & Fekkes in 2016 een literatuurstudie gedaan naar destijds recente wetenschappelijke inzichten omtrent deze factoren. Deze wetenschappelijke inzichten zijn verwerkt in de PRIMA-aanpak. Zo is bijvoorbeeld o.b.v. wetenschappelijke inzichten de pestmeter niet meer anoniem en zijn er vragen over het klassenklimaat toegevoegd. Verder bleek uit onderzoek dat het aanbieden van een face-to-face training belangrijk (deze blijft dus bestaan binnen PRIMA) is en is o.b.v. onderzoek ingezet op een doorlopende leerlijn (van groep 1 t/m 8) en besloten inhoudelijk uitgebreid de verschillende rollen in een pestsituatie te belichten en te focussen op weerbaarheids-strategieën.

Zowel Olweus (1993) als van Verseveld & Fekkes (2016) (in van Verseveld & Fekkes, 2016: Ttofi & Farrington, 2011) en andere onderzoeken (van Rooijen-Mutsaers, Udo, Wienke & Daamen, 2015) tonen het belang aan van het inzetten van een anti-pestprogramma op een meerdere niveaus (school, groep en individueel niveau) en hierbij verschillende doelgroepen uit de omgeving van leerlingen bij te betrekken, waaronder leerlingen zelf, leerkrachten, ouders en de schooldirectie. Ook volgens Vreeman & Carroll (2007) is pesten alleen aan te pakken door op meerdere doelgroepen, en dus op meerdere niveaus, tegelijkertijd in te zetten. Al deze betrokkenen kunnen samen zorgen voor een herstructurering van de sociale omgeving, waarin pesten geen rol (meer) speelt. Een schoolbrede aanpak blijkt tot op heden het meest effectief, wat maakt dat de PRIMA-aanpak hier ook op inzet.

Om de subdoelen te bereiken komen in de PRIMA-aanpak verschillende methodieken terug, die aansluiten bij de aan te pakken factoren. De factoren, de specificatie van de subdoelen, de methodieken en hoe deze vertaald worden in de PRIMA-aanpak staat uitgebreid beschreven in Tabellen 2, 3 en 4 (zie Bijlage Verantwoording).

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

A)

Titel: Procesevaluatie PRIMA-aanpak 2017-2018
Auteurs: van Verseveld, M.
Organisatie: Hogeschool van Amsterdam
Jaar uitgave: Artikel in voorbereiding (2019)

B)

De procesevaluatie is gehouden onder 26 leerkrachten en 11 coördinatoren in het schooljaar 2017-2018 en bestond uit telefonische interviews met circa drie leerkrachten per school en de school-coördinator van PRIMA. Vragen gingen over de bevorderende en de belemmerende factoren van de PRIMA-aanpak en over mogelijke verbeterpunten (gebaseerd op het MIDI-evaluatiemodel van Fleuren et al. (2004)).

C)

Leerkrachten zien de lessenserie als de kern van PRIMA. De lessen zijn goed geïmplementeerd, worden als urgent gezien en zijn volgens leerkrachten goed toepasbaar en inhoudelijk sterk. De andere onderdelen zijn vrijblijvend geïmplementeerd. Leerkrachten vonden de pestmeter beknopt genoeg om goed toepasbaar te zijn in de huidige onderwijspraktijk en beoordeelden de handelingsadviezen als goed bruikbaar en nuttig. Wel gaven veel leerkrachten aan niet de urgentie te voelen om de handelingsadviezen in te zetten. De e-learning moet beknopter en relevanter worden. De training was duidelijk en leuk, maar zou beter aan kunnen sluiten op de PRIMA-aanpak. De uitkomsten van dit onderzoek worden meegenomen als de PRIMA-aanpak opnieuw wordt doorontwikkeld.

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

Onderzoek 1

A)

Titel: Does the implementation of different components reduce bullying? Effect of a school-wide anti-bullying program in a randomized controlled trial
Auteurs: van Verseveld, M., Fekkes, M., Fekkink, R.G., & Oostdam, R.J.
Organisatie: HvA, TNO, UvA
Jaar uitgave: Artikel in voorbereiding (2019)

B)

Doel van het onderzoek was bestuderen in welke mate de verschillende onderdelen van de PRIMA-aanpak (lessenserie, e-learning, training, pestmeter, handelingsadviezen) bijdragen aan de vermindering van pesten. Een RCT met drie condities, met in totaal 31 scholen (174 klassen, 3244 leerlingen), werd uitgevoerd: PRIMA-L+ (PRIMA-aanpak met lessen, 9 scholen), PRIMA-L- (PRIMA-aanpak zonder lessen, 10 scholen) en controlegroep (12 scholen). Leerlingen vulden een online vragenlijst in (voormeting okt-nov 2017 en nameting maart-april 2018), waarin ze rapporteerden of ze zelf pestten of gepest werden en welke rollen (pester, gepeste, aanmoediger, buitenstaander, verdediger) ze toebedeelden aan klasgenoten in pestsituaties. Ook hielden leerkrachten bij in

hoeverre ze de PRIMA-aanpak implementeerden.

C)

Resultaten lieten o.a. zien dat na één schooljaar het inzetten van de PRIMA-aanpak de kans op het aantal genoemde slachtoffers en genoemde aanmoedigers was gedaald (genoemde slachtoffers: intention-to-treat analysis (IIT): $b=-0.63$, $p=.045$, $OR=0.54$, 95%CI: 0.29-0.99/received intervention analysis (NIIT): $b=-0.85$, $p=.025$, $OR=0.43$, 95%CI: 0.20-0.90, genoemde aanmoedigers: ITT: $b=-0.71$, $p=.049$, $OR=0.49$, 95%CI: 0.25-0.98/NIIT: $b=-0.87$, $p=.018$, $OR=0.42$, 95%CI: 0.20-0.86) en genoemde buitenstaanders was gestegen (ITT: $b=0.84$, $p=.039$, $OR=2.33$, 95%CI: 1.05-5.18/NIIT: $b=1.05$, $p=.014$, $OR=2.85$, 95%CI: 1.24-6.55) op scholen in de PRIMA-L+ groep (ITT en NIIT) vergeleken met controlescholen. De effecten waren groter wanneer meer onderdelen geïmplementeerd waren, met de meeste kans op vermindering van het aantal genoemde slachtoffers en genoemde pesters als alle drie de universele onderdelen (lessenserie, e-learning, training) geïmplementeerd werden (genoemde slachtoffers: $OR=0.38$, 95%CI: 0.21-0.68, genoemde pesters: $OR=0.56$, 95%CI: 0.34; 0.94). Door een lage implementatiegraad in de PRIMA-L- conditie was het niet mogelijk om de invloed van specifiek de lessenserie op het effect te analyseren.

Onderzoek 2

A)

Titel: Wat werkt tegen pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten.

Auteurs: Orobio de Castro, Mulder, van der Ploeg, Onrust, van den Berg, Stoltz, Buil, de Wit, Buitenhuis, Cillessen, Veenstra, van Lier, Dekovic & Scholte.

Organisatie: Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, Trimbos Instituut, Radboud Universiteit Nijmegen, Vrije Universiteit Amsterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam, Trimbos Instituut, Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek.

Jaar uitgave: 2018

B)

Doel van de studie was effecten van tien veelbelovende anti-pestprogramma's op pesten en gepest worden binnen één schooljaar te toetsen in de onderwijspraktijk, inclusief de PRIMA-aanpak. Effecten op pesten binnen één schooljaar zijn bestudeerd d.m.v. een cluster-gerandomiseerd onderzoeksdesign, een voor- en nameting bij een interventie- (7 scholen, 521 leerlingen) en controlegroep (3 scholen, 184 leerlingen). Een digitale Veilig op School monitor werd bij leerlingen van beide onderzoeksgroepen in oktober en in juni afgenomen. Deze monitor bestond uit vragen gerelateerd aan verschillende dimensies: sociale en fysieke veiligheid, welbevinden in de klas en ervaren veiligheid.

C)

Resultaten lieten zien dat de PRIMA-aanpak significante gunstige effecten heeft op het aantal kinderen dat als gepest genoemd wordt ($d=.30$, $p=.031$), zelf gerapporteerd pesten ($d=.22$, $p=.026$) en depressieve gevoelens ($d=.23$, $p=.042$). Het betreft hier telkens een toename van de problematiek in de controlegroep vanaf een lage voormeting, terwijl de PRIMA groep niet verergert. De PRIMA-aanpak heeft grote effecten op nominaties voor pesten en gepest worden in klassen met meer conflicten ($d=1.17$, $p=0.001$ en $d=.073$, $p=.012$), maar niet in klassen zonder conflicten. De effecten op zelfrapportage van pesten zijn specifiek voor kinderen die zelf ook gepest worden ($p=.001$, $d=.66$). Deze bevindingen gelden alleen voor

volledige uitvoering van de intensieve variant van de PRIMA-aanpak in dit onderzoek, en niet voor het los uitvoeren van PRIMA-onderdelen.

Er is ook Nederlands onderzoek beschikbaar naar de oorspronkelijke PRIMA-variant (Dorst et al., 2008), welke gunstige effecten liet zien. Deze variant is in de loop der jaren echter aangepast.

5. Samenvatting Werkzame elementen

De volgende werkzame elementen gelden voor de PRIMA-aanpak:

Effectieve opzet:

- Gebaseerd op het effectieve anti-pestprogramma van Olweus (1993).
- Schoolbrede aanpak: PRIMA-aanpak wordt op drie niveaus uitgevoerd: schoolniveau, groepsniveau en individueel niveau gecombineerd en alle partijen rond de school worden betrokken bij het voorkomen en terugdringen van pesten.
- Er wordt gebruik gemaakt van de bestaande sociale omgeving van leerlingen: leerlingen, medeleerlingen, ouders, leerkrachten en andere volwassenen in de schoolomgeving.

Effectieve elementen (binnen een integrale aanpak):

Algemeen:

- Het gebruiken van een combinatie van onderdelen: de lessenserie, de e-learning en de PRIMA-begeleiding (training).

Specifiek:

- Bewustwording creëren en kennis overbrengen over pestgedrag en het tegengaan van pestgedrag (lessenserie, e-learning, ouderbijeenkomsten).
- Training van leerkrachten (e-learning, training, handelingsadviezen).
- Heldere afspraken tegen pesten (gedragscode, groepsafspraken).
- Screening van de schoolomgeving op pestgedrag (d.m.v. pestmeter en surveillance).

6. Aangehaalde literatuur

Ajzen, I., Czasch, C., & Flood, M. G. (2009). From Intentions to Behavior: Implementation Intention, Commitment, and Conscientiousness 1. *Journal of Applied Social Psychology, 39*(6), 1356-1372.

Analitis, F., Velderman, M. K., Ravens-Sieberer, U., Detmar, S., Erhart, M., Herdman, M., ... & Rajmil, L. (2009). Being bullied: associated factors in children and adolescents 8 to 18 years old in 11 European countries. *Pediatrics, 123*(2), 569-577.

Arseneault, L. (2017). Annual Research Review: The persistent and pervasive impact of being bullied in childhood and adolescence: implications for policy and practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. <http://doi.org/10.1111/jcpp.12841>

Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child development, 79*(5), 1185-1229.

Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B., ... & Pickett, W. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International journal of public health, 54*(2), 216-224.

Cornell, D., & Bradshaw, C. (2015). From a culture of bullying to a climate of support: the evolution of bullying prevention and research. *School Psychology Review, 499-504*.

Cornell, D. G., & Brockenbrough, K. (2004). Identification of bullies and victims: A comparison of methods. *Journal of School Violence, 3*(2-3), 63-87.

Dorst, A. van, Wiefferink, K. Dusseldorp, E., Galindo Gorre, F., Crone, M., Paulussen, Th. (2008). *Preventie van pesten op basisscholen volgens de PRIMA-methode*. Leiden: Nederlandse organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO).

Fekkes, M., Pijpers, F. I., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *The Journal of pediatrics, 144*(1), 17-22.

Goossens, F. A., Vermande, M. M., & Van der Meulen, M. (2012). Pesten op school: Achtergronden en interventies.

Griffin, R.S. & Gross, A.M. (2004). 'Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior, 9*, 379-400.

Hattum, M. J. C., van (1997). *Pesten: een onderzoek naar beleving, visie en handelen van leraren en leerlingen*.

Hunt, C. (2015). Understanding and Combating School-Based Bullying From an Individual-Level Perspective: A Review. *Australian Psychologist, 50*(3), 182-185.

Kazdin, A.E. (2008). *Behavior modification in applied settings* (6 ed.). Long Grove, IL: Waveland Press.

- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P., & Rimpelä, A. (2000). Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of adolescence*, *23*(6), 661-674.
- Kasen, S., Berenson, K., Cohen, P., & Johnson, J. G. (2004). The effects of school climate on changes in aggressive and other behaviors related to bullying. *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*, 187-210.
- Kiriakidis, S. P., & Kavoura, A. (2010). Cyberbullying: A review of the literature on harassment through the internet and other electronic means. *Family & community health*, *33*(2), 82-93.
- Kok, G., Schaalma, H., & Brug, J. (2010). *Planmatige bevordering van gezond gedrag*.
- Kreutzer, P. (2013). Vooronderzoek keuze-modules PRIMA methode, basis- en voorgezet onderwijs. Amsterdam: OneTwentyone.
- Kreutzer, P. (2013). Deel 2: Vooronderzoek keuze-modules PRIMA methode, basis- en voortgezet onderwijs. Amsterdam: OneTwentyone.
- Kumpulainen, K., & Rasanen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample. *Child Abuse & Neglect*, *24*(12), 1567–1577.
- Lereya, S. T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, *37*, 1091-1108. doi:10.1016/j.chiabu.2013.03.001
- Low, S., & Van Ryzin, M. (2014). The moderating effects of school climate on bullying prevention efforts. *School Psychology Quarterly: The Official Journal of the Division of School Psychology, American Psychological Association*, 306-319.
- Lyznicki, J.M., McCaffree, M.A., Robinowitz, C.B. (2004). Childhood bullying: implications for physicians. *American Family Physician*, *70* (9), 1723-1728.
- McAlister, A. L., Perry, C. L., & Parcel, G. S. (2008). How individuals, environments, and health behaviors interact. *Health Behavior*, 169.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, *285*(16), 2094-2100.
- Nelen, W., de Wit, W., Golbach, M., van Druten, L., Deen, C. & Scholte, R. (2018). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Nijmegen: Praktikon B.V.
- Nickerson, A. B. (2019). Preventing and intervening with bullying in schools: A framework for evidence-based practice. *School Mental Health*, *11*(1), 15-28.
- Oecd. (2017). *How much of a problem is bullying at school? PISA in Focus 2017* (Vol. 74). Retrieved from www.oecd-ilibrary.org
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell.

Olweus, D. (1994). Bullying at school. Long-term outcomes for the victims and an effective schoolbased intervention program. In: *Aggressive Behavior: Current Perspectives*, L.R. Huesmann.

Orobio de Castro, B., Mulder, S., Ploeg, R., Onrust, S. A., van den Berg, Y. H. M., Stoltz, S. E. M. J., ... & Veenstra, D. R. (2018). Wat werkt tegen pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten.

Powell, M.D. & Ladd, L.D. (2010). Bullying: A Review of the Literature and Implications for Family Therapists. *The American Journal of Family Therapy*, 38 (3), 189-206.

Prochaska, J. O., Redding, C. A. & Evers, K. (2008). The transtheoretical model and stages of change. *Health behavior and health education: Theory, research, and practice*, 170-172.

Repo, L. (2015). Bullying and its prevention in early childhood education.

Rooijen, K. van (2012). Risicofactoren bij pesten. Utrecht: NJI. Geraadpleegd op 10 mei 2019 via https://www.nji.nl/nl/Download-NJI/Risicofactoren_Pesten.pdf

Rooijen-Mutsaers, K. van, & Udo, N., Wienke, D. & Daamen, W. (2013). Wat werkt tegen pesten? Utrecht: NJI. Geraadpleegd op 10 mei 2019 via https://www.leraar24.nl/app/uploads/Watwerkt_Pesten.pdf

Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of adolescence*, 22(4), 453-459.

Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Pre-adolescents' Peer-relational Schemas and Social Goals across Relational Contexts. *Social Development*, 18(4), 817-832.

Stassen Berger, K. (2007). Update on bullying at school: science forgotten? *Developmental Review*, 27, 90-126.

Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 29(3), 239-268.

Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 27-56.

Veenstra, R., Lindenberg, S., Huising, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*, 106(4), 1135.

Vernberg, E. M., & Gamm, B. K. (2003). Resistance to violence prevention interventions in schools: Barriers and solutions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5(2), 125-138.

Verseveld, M. van (2019). Procevaluatie PRIMA 2017-2018. *Artikel in voorbereiding*.

Verseveld, M. van & Fekkes, M. (2016). Uitbreiding en verbetering van het anti-pestprogramma PRIMA. Hogeschool van Amsterdam & TNO Child Health.

Verseveld, M, Fekkes, M., Fukkink, R.G., & van Oostdam, R.J. (2019). Does the implementation of different components reduce bullying? Effect of a school-wide anti-

bullying program in a randomized controlled trial. Hogeschool van Amsterdam, TNO, Universiteit van Amsterdam. *Artikel in voorbereiding*.

Vreeman, R. C., & Carroll, A. E. (2007). A systematic review of school-based interventions to prevent bullying. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 161(1), 78-88.

Williams, K., Chambers, M., Logan, S., & Robinson, D. (1996). Association of common health symptoms with bullying in primary school children. *Bmj*, 313(7048), 17-19.

Woolley, M. E., & Grogan-Kaylor, A. (2006). Protective family factors in the context of neighborhood: Promoting positive school outcomes. *Family relations*, 55(1), 93-104.

van der Zanden, P. J., Denessen, E. J., & Scholte, R. H. (2015). The effects of general interpersonal and bullying-specific teacher behaviors on pupils' bullying behaviors at school. *School Psychology International*, 36(5), 467-481.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

